

antitrinitáriussá Heltai az imát – „az Istenhez irányuló könyörgés beszédhelyzetébe bele tud integrálódni a mű teljes dogmatikai üzenete” (55.) –, de fény derül arra is, miért lehetett Avenarius könyvének szemlélete annyira megfelelő Heltai számára: Habermann ugyanis „hosszabb okoskodás nélkül tudta megvalósítani az egyéni és intézményesített kegyesség összhangját” (27.) – vagyis azt, amivel Heltainak is küszködni kellett az 1570-es évek Kolozsvárján.

GÁBOR CSILLA

Balázs Mihály: Felekezeti és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról. Balassi Kiadó, Budapest, 2006 (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 8: Szerkeszti Kőszeghy Péter)¹

„Ott ült ő, birkabőr bundába burkolózva, összefont karokkal, s ebben a helyzetben reggeltől estig olvasott, tanult, tűz nélkül... A hideg olyan erős volt, hogy kínos feladat volt előhúzni kezeit a gyapjas védőburok alól, amikor lapozni akart.”

Hölgyeim és Uraim, mielőtt bárki Balázs Mihály professzor urat képzelne maga elé, amint ott ül az Akadémiai Könyvtárban, gyorsan kijelentem, hogy az idézett sorok Körösi Csoma Sándorról íródtak. Véletlen egybeesés, hogy a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárában a zanglai kolostorhoz hasonló körülmények uralkodnak, s a jámbor kutatóknak alkalmazkodni kell az időjárás viszontagságaihoz. Azok, akik a kéziratárban a hét bármelyik napján megfordulnak az ablakfelőli asztalnál, ott látják Balázs Mihály professzor urat, amint éppen valamelyik kézirat fölé hajol. Körösi egy évet és négy hónapot töltött Zanglában, Balázs tanár úr, immár a harmadik telet viseli el a kéziratárban, és igaz ugyan, hogy nem gépelt be 40000 tibeti szót számítógépébe, de sikeresen kitörölt me-revlemezéről egy több mint 80000 szavas gyönyörűen átírt 17. századi kéziratot. Legújabb könyve azt bizonyítja, hogy szerencsére nem bízott mindent a számítógépre, így örömmel olvashatjuk kolozsvári esztendei sokadik, de első kötetbe gyűjtött termését.

A Balassi Kiadó *Régi Magyar Könyvtár* sorozatában *Felekezeti és fikció* címen tizenegy értekezéssel lepte meg Balázs Mihály az irodalmat és teológiát kedvelőket. A piros könyvbe azok az elmúlt években megjelent tanulmányok és konferenciákon elhangzott előadások kerültek, amelyek nehezen elérhető folyó-

1 * Elhangzott a kötet kolozsvári bemutatóján, 2006. december 15-én.

iratokban németül vagy olaszul láttak napvilágot, de néhány korábban magyarul írott esettanulmány is újra közlésre került.

Nem titok, hogy Balázs Mihály a jezsuitáknál csak az unitáriusokat szereti jobban, ezért e kötetben egy kivételével minden tanulmány az unitáriusokkal foglalkozik. A kötetnyitó, a nemzetközi kutatás legfrissebb rezdüléseit magábaépítő tanulmány, az erdélyi felekezetek kiformalódásának és a *recepta religio* rendszerének kialakulási folyamatát tárgyalja úgy, hogy közben finoman leszámol az erdélyi egyháztörténetírás néhány hagiografikus elemével. A felekezetesiesedés, vagy ahogyan mostanság a nemzetközi szakirodalomban meghonosodott, a *konfessionalisierung* folyamatát tárgyalja a következő, egyébként a kötet leghosszabb tanulmánya is. Az unitárius vallás sémákban nehezen beilleszthető sajátosságait a 16–17. századi kátéirodalom történetének felvázolásával mutatja be a szerző. Járatlan vagy alig-alig kitaposott ösvényen indult el, és hálasak lehetünk azért, hogy szegényesnek hitt 16. századi kátéirodalmunk páratlan gazdagságára rámutatott. Toroczkai Máté katekizmusá kapcsán hívta fel a figyelmet arra a rendkívül erős hatásra, mely Jacobus Palaeologusnak Krisztus személyét illető módfelett eredeti koncepciójából a magyar tudós püspök tollán megfogalmazódott. Ha csak a Toroczkai és Várfalvi kátét elemezte volna a szerző, akkor is teljes képet alkottunk volna a felekezeti határok megszilárdulásának hosszú folyamatáról, a professzor úr azonban arra is vállalkozott, hogy nyolcvanéves dogmákat számoljon fel a megcsontosodott unitárius kátéirodalom javára. Egy, a Borbély István, majd Benczédi Pál nyomán a Régi Magyar Nyomtatványokban is rakowi káté fordításaként felcímkezett 1632-ben megjelent unitárius katekizmus vizsgálata során Balázs Mihály elsőként állapította meg, hogy itt nem a rakowi káté magyarításáról van szó, hanem egy 1629-ben a lengyelországi Rakowban megjelenő *Religionis christianae brevis institutio* magyar fordításával állunk szemben. Az 1632-ben megjelenő Palaeologus–Toroczkai-féle nonadorantista felhangoktól sem mentes kátéhoz a fantáziát is megmozgató módon társul, eme másik, a szociniánus teológiát igen ambivalensen megfogalmazó katekizmus. A dogmatikát kedvelők bizonytalansággal olvassák majd ezt a tanulmányt is.

Palaeologus tudományát a sűrű sötétből egy másik kiművelt egyházfő is előcsalogatta, erről szól az Enyedi György ironikus antitrinitarizmusát bemutató tanulmány, és arról, miként hasznosította Enyedi a görög gondolkodónak a három monoteista vallást, a judaizmust, kereszténységet és iszlámot egybekapcsoló egyedi elképzelését a reformáció során széttöredezett egység helyreállítására.

A sok műfajban kiemelkedőt alkotó és az előzőekben méltatott Heltai Gáspárnak a spiritualistákkal folytatott vagdalkozásáról szól a *Spiritualizmus és felekezetiesség a kései Heltai műveiben* fejezet.

Unitárius sorsot boncolgat a Trauzner Lukács megtérésével foglalkozó esettanulmány is. Dávid Ferenc veje a dévvai várbörtönben apósa sorsán is elmélkedve olyan buzgó lélekkel olvasgatta a jámbor spanyol dominikánus Ludovicus

Granatensis elmélkedéseit, hogy 1604 húsvétján a kolozsvári nagytemplomban nyilvánosan meggyónt. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy Giovanni Argenti jezsuita tartományfőnök-helyettes színlelésnek tartotta a történeteket.) A megtérésnél beszédesebb az a tény, hogy a tanácsúrságig emelkedett Trauzner fiát az ol-müzi jezsuitákhoz küldte tanulni.

Unitárius és jezsuita társaságban maradunk a következő két tanulmányt olvasva is. Az *1603. június 9.* című tanulmány minden derék katolikusnak a kolozsvári jezsuita kollégium lerombolását juttatja eszébe. Balázs Szamosközy István történetíró szövegeit úgy vallatta meg, hogy mind az unitáriusoknak, mind a jezsuitáknak igazságot szolgáltatott. A Mária-kongregációk sorsát tárgyaló tanulmány címe megtévesztő, unitáriusok olvassák el figyelmesen, mert a 16. századi Kolozsvár unitárius-katolikus konfrotálódásainak találjuk rendkívül érdekes leírását.

A következő négy tanulmány az irodalomtörténészek szívét simogatja, de megdobogtatja azért azokét is, akik a hitviták tüzeiben született latin és magyar nyelvű szövegek retorikai-poétikai sajátosságai iránt érdeklődnek. Az antitrinitáriusok írásművészetéről szóló értekezés és Jacobus Palaeologus Disputacio scholasticájára remélhetőleg az unitáriusok sorában is nyitott szemű olvasókra talál. Az irodalomtörténészeknek szánt négyes ciklus számomra legizgalmasabb darabja Pázmány Péter *Öt szép levele* 1609-es és 1613-as kiadásának összehasonlításából szépen kibontakozó új olvasat volt.

Utoljára hagytam, de a könyvben nem utolsó helyet érdemel Karádi Pál alföldi unitárius püspök *Balassi Menyhárt árultatásáról* Abrudbányán 1569-ben kiadott művét. Bár a jelenlegi általánosan elfogadott felfogás szerint Karádi csak kiadója és átértelmezője a régi magyar irodalom e jelentős emlékének, a kérdés nem tekinthető lezártnak.

A felekezetiesség és fikció című kötet bemutatását hadd fejezzem be Karádinak 1579-ben Kolozsvár lekipásztoraihoz címzett soraival: „Egyelőre érjétek be ennyivel”, aki azonban ennél többre vágyik annak szívből ajánljuk Balázs tanár úr tanulmánykötetét.

KOVÁCS SÁNDOR

A nyelvész Brassai élő öröksége. Az 1997. május 22–23-i emlékülés előadásai Péntek János szerkesztésében. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár, 2005. 133 l. Erdélyi Tudományos Füzetek 256.

A polihisztor Brassai Sámuel egyes tudományágak fejlődésében játszott szerepéről sokan és sokat írtak, rendszerint nem szakemberek, többnyire összefoglaló munkákban. Brassai halála után, a XX. század első évtizedeiben még nem volt elég perspektíva annak felmérésére, hogy mi is igazán maradandó – szaktudományonként – életművéből. Matuzsálemi kora, legendássá nőtt egyénisége őt erdélyi viszonylatban jelenséggé tette, s mindenki elfogadta első életrajzírója, Kóváry László megállapítását, hogy „tíz tudományágot művelt”. Azt azonban nehéz volt megállapítani, hogy mely tudományágakban hagyott tényleges nyomot. Halála után leginkább természettudományos munkásságára tippeltek. A XX. század utolsó harmadában derült ki, hogy az összehasonlító irodalom és a nyelvészet terén is úttörő volt. A mostani kötet előszavában Péntek János mutat rá: „A mondat szerkezetére vonatkozó felismerései, mint az itt közreadott előadásszövegek is bizonyítják, legalább egy évszázaddal megelőzték nem csupán a magyar, de az egyetemes nyelvtudomány korabeli színvonalát.”

Ennek felismerése indokolta, hogy a kolozsvári tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke a Magyar Tudományos Akadémia budapesti Nyelvtudományi Intézetével összefogva Brassai halálának századik, s feltételezhetően születése kétszázadik évfordulóján – csatlakozva a kolozsvári megemlékezésekhez – 1997 májusában kétnapos ülésszakot szenteljen Brassai nyelvészeti munkásságának értékelésére. Az akkor elhangzott negyedszáz előadás többsége rendre megjelent a Román Akadémia Kolozsvárt szerkesztett tudományos folyóiratában, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben. Mint Péntek János megállapítja, ez a kiadvány elég nehezen hozzáférhető még kutatók számára is, úgyhogy indokolt a dolgozatok együttes megjelentetése. A sajtó alá rendezésben Gál Noémi segítette a szerkesztőt.

A mostani kötet 19 tanulmányt tartalmaz. A mai magyar nyelvészet legnagyobb tekintélyei találhatók a munkatársak sorában. Néhány dolgozat ténylegesen Brassai helyét keresi, jelöli ki a nyelvtudományban, akadnak viszont olyanok is, melyek éppen csak egy utalás, egy példamondat erejéig kapcsolódnak a polihisztorhoz. A kis kötet kétségtelenné teszi, hogy Brassai mai értelemben véve is nyelvész (is) volt.

Kiefer Ferenc, a Nyelvtudományi Intézet igazgatója Brassai és a XIX. század nyelvtudománya című bevezető előadásának első soraiban megállapítja: